

Research Article:

Received: 2025-11-23;

Revised: 2026-02-14;

Accepted: 2026-02-16.

ลักษณะภูมิศาสตร์ที่สัมพันธ์ต่อการตั้งถิ่นฐานยุคก่อนประวัติศาสตร์

ในอารยธรรมลุ่มแม่น้ำชี-มูล จังหวัดร้อยเอ็ด

Geographical Characteristics Related to Prehistoric Settlement in

Chi-Mun River Basin Civilization, Roi Et Province

คมศิลป์ พลแดง*¹, ฐิติรักษ์ เจริญศิลป์²

Komsil Pholdaeng¹, Thisirak Charoensil²

คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด

Faculty of Liberal Arts and Science, Roi Et Rajabhat University

First/Corresponding Author, E-mail: Komsil_pholdaeng@reru.ac.th*

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาลักษณะทางภูมิศาสตร์และร่องรอยอารยธรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์ของจังหวัดร้อยเอ็ด และ 2) เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ ที่ส่งเสริมให้เป็นอารยธรรมลุ่มแม่น้ำชี-มูล บนพื้นที่ราบสูง ของภาคอีสาน ประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสำรวจลักษณะทางภูมิศาสตร์ ศึกษาลักษณะแหล่งโบราณคดี และโบราณวัตถุในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ขุดพบและเก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด และวิเคราะห์ข้อมูลจากฐานข้อมูลเชิงเอกสารและข้อมูลเชิงประจักษ์ ผลการศึกษาพบว่า 1) จังหวัดร้อยเอ็ดมีลักษณะภูมิประเทศที่หลากหลาย ได้แก่ ภูเขา ที่ราบเชิงเขา ที่ราบสูง และที่ราบลุ่มแม่น้ำ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง ร่องรอยในยุคก่อนประวัติศาสตร์พบการตั้งถิ่นฐานของผู้คน การอยู่รวมกันเป็นชุมชน-สังคม มีการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่น คือ ภาชนะดินเผาแบบร้อยเอ็ดและประเพณีการฝังศพครั้งที่ 2 โดยบรรจุกระดูกใส่ในภาชนะดินเผาแบบแคปซูล 2) องค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ จำนวน 5 ปัจจัย ที่ก่อให้เกิดเป็นอารยธรรมลุ่มแม่น้ำชี-มูล คือ (1) แหล่งที่ตั้งบริเวณลุ่มแม่น้ำชี-มูล ที่มีความอุดมสมบูรณ์ (2) อุดมสมบูรณ์ด้วยอาหาร ชนิดสัตว์น้ำและสัตว์ป่า (3) อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหารเพื่อการดำรงชีวิต (4) ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบสูงที่กว้างใหญ่ของภาคอีสาน และ (5) อุดมสมบูรณ์ด้วยสินแร่ ชนิดเกลือและเหล็ก องค์ความรู้จากการวิจัย จังหวัดร้อยเอ็ดมีลักษณะภูมิศาสตร์ที่หลากหลาย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง มีที่ราบลุ่มแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์ และมีทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต จึงเป็นที่ดึงดูดใจให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์

คำสำคัญ: จังหวัดร้อยเอ็ด, ยุคก่อนประวัติศาสตร์, อารยธรรมลุ่มแม่น้ำ, ลักษณะภูมิประเทศ

Abstract

This research aims to 1) study the geographical characteristics and prehistoric traces found in Roi Et Province and 2) analyze the geographical features that contributed to the civilization of the Chi–Mun River Basin on the northeastern plateau of Thailand. Qualitative study is employed as a research methodology through survey in physical geography, examination of prehistoric sites, and artifacts collection at the Roi Et National Museum. The data analysis is performed through review of related documents and empirical data. The study findings show that 1) Roi Et Province has diverse geographic features, including mountains, foothills, highlands, and river plains, with the highland areas occupying across the region; prehistoric evidence reveals human settlement, community formation, and distinctive cultural traits-Roi Et-style pottery, the practice of secondary burial, in which human bones are kept in capsule ceramic containers. 2) Geographic features that shape the emergence of the Chi-Mun River Basin Civilization consists of 5 factors in the followings: (1) fertile location within the Chi–Mun River system; (2) rich sources of animal-based food, including aquatic and wild animals; (3) abundance of plants and crops essential for daily subsistence; (4) an extensive plain of the northeastern plateau; and (5) plentiful natural mineral resources such as salt and iron. Overall, the study highlights the diversity of Roi Et’s landscape, fertile river plains, and abundant natural resources, which make it a favorable environment for human settlement, contributing from prehistoric times to the present.

Keywords: Roi Et Province, Prehistory, River Basin Civilization, Geographical Characteristics

บทนำ

สภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศของจังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เรียกกันโดยทั่วไปว่า ภาคอีสาน พื้นที่นี้เมื่อประมาณ 400 ล้านปีก่อนเคยเป็นพื้นที่ท้องมหาสมุทรมาก่อน ต่อมาเกิดการเลื่อนของเปลือกโลกทำให้เปลือกโลกบริเวณนี้เกิดการดันตัวและถูกยกตัวให้สูงขึ้น ปัจจุบันพื้นที่ภาคอีสานอยู่เหนือระดับน้ำทะเลประมาณ 120-400 เมตร เมื่อกาลเวลาผ่านไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมต่าง ๆ จึงทำให้ลักษณะภูมิประเทศของภาคอีสานเป็นอย่างเช่นปัจจุบัน ซึ่งพบว่า พื้นที่ภาคอีสานมีลักษณะภูมิประเทศที่หลากหลาย ได้แก่ ที่ราบลุ่ม ที่ราบสูง ที่ราบเชิงเขา และเขตภูเขาสูง แต่พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง ตอนกลางของภาคอีสานที่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มคล้ายแอ่งกระทะและมีเทือกเขากันตามแนวขอบแอ่ง พื้นที่ตอนกลางของภาคอีสานมีเทือกเขาภูพานพาดผ่านลงไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ แบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน มีลักษณะภูมิประเทศเป็นแอ่งคล้ายกระทะประกอบด้วยด้านทิศเหนือ เรียกว่า แอ่งสกลนคร และด้านทิศใต้เรียกว่า แอ่งโคราช ภาคอีสานฝั่งทิศตะวันตก

มีการยกตัวของเปลือกโลกเกิดเป็นเทือกเขาสูง ได้แก่ เทือกเขาเพชรบูรณ์และเทือกเขาตองพญาเย็น กั้นอาณาเขตกับพื้นที่ภาคเหนือและภาคกลางของประเทศไทย ดังนั้นสภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปของภาคอีสานจึงเป็นพื้นที่ราบสูงและลาดต่ำลงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนด้านทิศใต้ มีเทือกเขาพนมดงรักและสันกำแพง ซึ่งเทือกเขาพนมดงรักกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน คือ ประเทศกัมพูชา ส่วนเทือกเขาสันกำแพงกั้นพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงของประเทศไทย ด้านทิศเหนือและตะวันออกเฉียงของภาคอีสาน มีแม่น้ำโขงไหลผ่านกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน คือ ประเทศลาว (วิชัย เทียนน้อย, 2545: 55-57; ศรีศักร วัลลิโภดม, 2540: 1-7)

พื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคอีสานมีลักษณะเป็นที่ราบสูงและมีเทือกเขาสูงมากมายบริเวณขอบด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะทางทิศเหนือมีเทือกเขาเพชรบูรณ์และทิศตะวันตกมีเทือกเขาตองพญาเย็น ซึ่งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 800-1,300 เมตร และทิศใต้มีเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งสูงกว่าระดับน้ำทะเล ประมาณ 400 เมตร เทือกเขาเหล่านี้มีผลต่อสภาพภูมิอากาศของภาคอีสาน เทือกเขาทางทิศตะวันตกเป็นแนวกั้นกระแสลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นกระแสลมที่นำพาฝนและความชุ่มชื้นมาสู่ประเทศไทยในช่วงฤดูฝน ซึ่งจะพัดผ่านเข้ามาในประเทศไทยระหว่างกลางเดือนพฤษภาคมถึงกลางเดือนตุลาคม แต่เพราะมีเทือกเขาตองพญาเย็นกั้นไว้ทำให้บริเวณพื้นที่ทางทิศตะวันตกของภาคอีสานมีฝนตกน้อยกว่าทางทิศตะวันออกเฉียง และในช่วงกลางเดือนตุลาคมถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ พื้นที่ภาคอีสานรวมทั้งจังหวัดร้อยเอ็ดก็จะได้รับลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นลมมรสุมที่พัดมาจากประเทศจีนตอนกลาง นำพาความหนาวเย็นมาสู่ดินแดนภาคอีสาน ซึ่งระยะนี้จะเป็นช่วงฤดูหนาวของภาคอีสาน ภูมิอากาศช่วงนี้จึงทำให้ภาคอีสานมีความแห้งแล้งและมีอากาศหนาวเย็น (วิชัย เทียนน้อย, 2545: 74-75)

พื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ คิดเป็นร้อยละ 2.3 ของพื้นที่ทั้งหมด พื้นที่ป่าเหล่านี้มีลักษณะเป็นป่าสงวนและป่าชุมชน ส่วนใหญ่ป่าไม้เกือบทั้งหมดจะอยู่ทางตอนเหนือของจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นเขตเทือกเขาภูพาน ป่าสงวนแห่งชาติในจังหวัดร้อยเอ็ด มีจำนวนทั้งสิ้น 10 แห่ง ได้แก่ ป่าเป็ดค่า ป่าดงแม่แฝด ป่าดงหนองกล้า ป่าดงซี้เหล็ก ป่าดงหัน-โคกสูง ป่าดงมะอี ป่าอุโมง-หนองแวง ป่าดงภูเงินดงหนองฟ้า ป่าคำใหญ่-คำขวาง และป่าไม้ล้ม-โคกหนองบัว ไม้เศรษฐกิจในพื้นที่ป่าเหล่านี้ เช่น ไม้ยาง ไม้ตะแบก ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้แดง ไม้พยุง ไม้พยอม ไม้พุง ไม้รัง ไม้ตะเคียน ไม้เหียง ปัจจุบันพบพื้นที่ป่าในจังหวัดร้อยเอ็ดเริ่มเป็นป่าเสื่อมโทรม แต่มีบางพื้นที่ป่า ที่ยังคงอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ได้แก่ ป่าดงมะอี อำเภอหนองพอก ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่ใหญ่ที่สุดของจังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ในเขตรอยต่อของเทือกเขาภูพาน เป็นที่ตั้งของวัดผาน้ำทิพย์เทพประสิทธิ์วราราม ที่เป็นที่ตั้งของพระมหาเจดีย์ชัยมงคล ซึ่งวัดแห่งนี้ยังคงเป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งอนุรักษ์ป่าไม้ พันธุ์พืชและสัตว์ป่าที่สำคัญ พื้นที่ป่าบริเวณเทือกเขาภูพานในเขตอำเภอหนองพอกและเมยวดี อดีตเป็นที่อยู่ของสัตว์ป่าที่ชุกชุม ได้แก่ ช้าง เสือโคร่ง กระต๊อง เก้ง กวาง เป็นต้น (สถาบันราชภัฏร้อยเอ็ดและเทศบาลเมืองร้อยเอ็ด, 2545: 113-124)

บริเวณเทือกเขาสูงในเขตภาคอีสานเหล่านี้ ยังคงมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำหลายสาย ทั้งนี้แม่น้ำสายหลักที่ไหลผ่านแอ่งสกลนคร คือ แม่น้ำสงคราม ขณะที่แม่น้ำชีและแม่น้ำมูลจะไหลลงสู่แอ่งโคราช แม่น้ำเหล่านี้ได้นำพาความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์มาสู่พื้นดินอีสาน ก่อเกิดวิถีการดำเนินชีวิตของ

คนอีสานที่เกี่ยวข้องกับสายน้ำ ต่อเนื่องยาวนานตั้งแต่ครั้งบรรพกาลสู่พัฒนาการเป็นสังคมเกษตรกรรม ยังชีพด้วยการเพาะปลูก การหาสัตว์น้ำและการล่าสัตว์ ทำให้เกิดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมน้ำและวัฒนธรรมข้าวที่เฉพาะของคนอีสานในเวลาต่อมา บริเวณแอ่งโคราช แม่น้ำชีจะอยู่ทางตอนเหนือและแม่น้ำมูลอยู่ทางตอนใต้ พื้นที่บริเวณแอ่งโคราชประกอบด้วยจังหวัดมากมาย ได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ สระแก้ว อุบลราชธานี บึงกาฬ ชัยภูมิ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ยโสธร และอำนาจเจริญ ที่บริเวณตอนกลางของแอ่งโคราชก็จะมีการแทรกตัวของหินเกลือกระจายอยู่ทั่วไปจึงทำให้ดินในพื้นที่แอ่งโคราชนี้มีความเค็มสูง ขณะที่ทางทิศเหนือจะเกิดแอ่งสกลนคร พื้นที่นี้จะมีแม่น้ำสายหลักไหลผ่าน คือ แม่น้ำสงคราม พื้นที่นี้ประกอบด้วยจังหวัดอุดรธานี เลย หนองคาย สกลนคร นครพนมและมุกดาหาร ซึ่งก็จะมีหินเกลือที่บริเวณกลางแอ่งแทรกอยู่ภายในชั้นดินเช่นเดียวกับแอ่งโคราช (นิยม รักษาพันธ์ และสมชาย พรหมโคตร, 2548: 2)

พื้นที่ของจังหวัดร้อยเอ็ดที่ตั้งอยู่บนแอ่งโคราชจึงได้รับความชุ่มชื้นจากการไหลผ่านของแม่น้ำสายหลักและสายย่อยหลายสาย ได้แก่ แม่น้ำชี ไหลผ่านอำเภอจังหาร วัชบุรี อาจสามารถ เสลภูมิและพนมไพร แม่น้ำมูล ไหลผ่านอำเภอสวรรณภูมิและพนมไพร ลำน้ำยัง ไหลผ่านอำเภอพนมทองและเสลภูมิ ลำน้ำเสียวใหญ่ ไหลผ่านอำเภอพนมไพร ปทุมรัตน์ เกษตรวิสัยและสุวรรณภูมิ ลำน้ำเสียวน้อย ไหลผ่านอำเภอสวรรณภูมิและเกษตรวิสัย ลำปลับปลา ไหลผ่านอำเภอเกษตรวิสัยและสุวรรณภูมิ โดยจะไหลไปรวมกับแม่น้ำมูลที่อำเภอสวรรณภูมิ ลำน้ำเตา ไหลผ่านอำเภอปทุมรัตน์แล้วไหลไปรวมกับลำน้ำเสียวใหญ่ที่อำเภอสวรรณภูมิ และลำน้ำห้วยแก้วใหญ่ ไหลผ่านอำเภอหนองพอกและเสลภูมิ แหล่งน้ำธรรมชาติของจังหวัดร้อยเอ็ดจากรายงานการสำรวจของสำนักงานประมงจังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อปี พ.ศ. 2541 พบจำนวนชนิดของปลาที่ชุกชุม 62 ชนิด เช่น ปลาเทโพ ปลาทรายหนุ ปลากรด ปลาแขยง ปลาเนื้ออ่อน ฯลฯ สภาพพื้นที่ของจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบันพบว่า ด้านทิศเหนือติดกับจังหวัดกาฬสินธุ์และมุกดาหาร ด้านทิศใต้ติดจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ ด้านทิศตะวันออกติดกับจังหวัดยโสธร และด้านทิศตะวันตกติดกับจังหวัดมหาสารคาม ดังนั้น จะพบว่า จังหวัดร้อยเอ็ดมีลักษณะทางภูมิประเทศที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำชี-มูล มีพื้นที่ราบที่กว้างใหญ่ที่เรียกว่าทุ่งกุลาร้องไห้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546: 5)

จังหวัดร้อยเอ็ด บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้พบการตั้งที่อยู่อาศัยเป็นชุมชนมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีอายุประมาณ 3,000-4,400 ปี (สุกัญญา เบาเนิด, 2553: 116) ที่ตั้งปัจจุบันของตัวเมืองร้อยเอ็ด แต่เดิมเป็นบ้านเมืองร้างมาตั้งแต่สมัยทวารวดี เมื่อปี พ.ศ. 2318 พระขัติยวงษา (ทน) ได้นำไพร่พลจากเมืองสุวรรณภูมิมาตั้งบ้านเรือนและทำการบูรณะบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้ง เดิมทีเมืองร้อยเอ็ดในขณะนั้นมีต้นกุ่มน้ำขึ้นเป็นป่าบริเวณริมหนองน้ำกลางเมือง ซึ่งเป็นหนองน้ำโบราณกลางเมืองร้อยเอ็ด ต่อมาเรียกหนองน้ำแห่งนี้ว่า บึงพลาญชัย พระขัติยวงษา (ทน) ได้บูรณะวัดร้างที่ตั้งอยู่บนเนินสูงกลางเมือง วัดแห่งนี้พบหลักฐานเก่าแก่เป็นอิฐดินเผาที่ระบุปีที่สร้างวัดนี้ว่า สร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2090 แผ่นอิฐหนาประมาณ 2 นิ้ว กว้าง 6 นิ้ว ยาว 10 นิ้ว มีจารึกอักษรธรรมไว้ว่า “ชาสมิบันจีสร้างสมิ วัดกลาง ปี 2090” การสร้างวัดกลางเมืองขึ้นมาใหม่นี้เพื่อให้เป็นไปตามหลักประเพณีโบราณของการสร้างบ้านแปงเมืองตามแบบโบราณของวัฒนธรรมอีสาน คือ บ้านเมืองสร้างใหม่ต้องประกอบด้วยวัดกลาง วัดเหนือและวัดใต้ ในครั้งนั้นพระขัติยวงษา (ทน) ได้ให้คนตัดไม้ตะเคียน

จากป่าเต็งเคียนทางทิศใต้ของวัดกลางมาบูรณะสร้างพระอุโบสถวัดกลางมิ่งเมือง ป่าเต็งเคียนดังกล่าวปัจจุบัน ก็คือ บริเวณพื้นที่หนองแคนที่ตั้งของตลาดหนองแคนในปัจจุบัน (กรมศิลปากร, 2531) การสั่งสมของผู้คนและความรุ่งเรืองของจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบันทำให้คณะผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาองค์ประกอบทาง ภูมิศาสตร์ของจังหวัดร้อยเอ็ดที่หลากหลายและมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ บนสมมุติฐานว่า สิ่งนี้น่าจะเป็นปัจจัยหรือส่วนหนึ่งที่ตั้งจุดให้ผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ก่อเกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่และพัฒนาเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา คือ สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-15) สมัยลพบุรีหรือขอม (พุทธศตวรรษที่ 16-18) สมัยล้านช้าง (พุทธศตวรรษที่ 23) (พงศสวัสด์ ราชจันทร์ และคณะ, 2564: 302-304)

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดร้อยเอ็ดและร่องรอยอารยธรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งรูปแบบโบราณสถานและโบราณวัตถุ
2. เพื่อวิเคราะห์หาองค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดร้อยเอ็ดที่นำไปสู่พัฒนาการเป็นมหานครโบราณที่ยิ่งใหญ่และมีอารยธรรมที่รุ่งเรือง บริเวณลุ่มแม่น้ำชี-มูล บนพื้นที่ราบสูง ของภาคอีสาน ประเทศไทย

ระเบียบวิธีวิจัย

1. รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยค้นคว้าจากเอกสารข้อมูลด้านลักษณะทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดร้อยเอ็ดและเอกสารรายงานด้านอารยธรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด ที่แสดงถึงร่องรอยทางโบราณคดีและโบราณวัตถุ
2. พื้นที่การวิจัยและวิธีการวิจัย สืบหาสภาพภูมิประเทศอันเป็นแหล่งที่ตั้งของจังหวัดร้อยเอ็ด สืบหาแหล่งโบราณคดีอันเป็นที่ตั้งของชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ และศึกษาข้อมูลวัตถุโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ขุดค้นพบจากแหล่งโบราณคดีในจังหวัดร้อยเอ็ดจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด
3. เครื่องมือวิจัยและการรวบรวมข้อมูลตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพตามขั้นตอน ดังนี้ (1) การรวบรวมข้อมูลพื้นที่ก่อนที่จะลงสำรวจเพื่อกำหนดพื้นที่การวิจัยสำหรับการเก็บข้อมูล (2) การสำรวจพื้นที่ภาคสนาม (3) การใช้กระบวนการสังเกต (Observation) ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมได้ใช้วิธีการสังเกต ซักถามข้อมูลที่ต้องการ จดบันทึกและถ่ายภาพบันทึก ส่วนการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมได้สังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนและสิ่งแวดล้อม แหล่งโบราณในชุมชน (4) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง โดยซักถามข้อมูลเชิงกว้างและเชิงลึกได้ทันที ไม่มีคำถามที่กำหนดตายตัว เพื่อเก็บข้อมูลให้เป็นไปตามแนวทางของวัตถุประสงค์ ประกอบด้วยประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ จำนวน 5 คน และเจ้าหน้าที่ขุดค้นหลุมโบราณคดี จำนวน 5 คน (งามพิศ สัตย์สงวน, 2547: 48; อลิศรา ศิริศรี, 2541: 254)
4. วิเคราะห์ข้อมูล ทั้งในเชิงเอกสารและเชิงประจักษ์แบบสามเส้า (Triangulation) เป็นการบูรณาการข้อมูลภาคสนามกับเอกสารประวัติศาสตร์ ประกอบด้วยข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ (Data Sources Triangulation) ข้อมูลจากวิธีการเก็บที่หลากหลาย (Method Triangulation) ข้อมูลจากผลการวิจัยของนักวิชาการคน (Investigator Triangulation) และข้อมูลด้านทฤษฎี (Theory Triangulation) ข้อมูลที่ได้

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลภายใต้ขอบเขตของวัตถุประสงค์งานวิจัย คือ เพื่อหาองค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ที่โดดเด่นของจังหวัดร้อยเอ็ดที่นำไปสู่พัฒนาการเป็นมหานครโบราณที่ยิ่งใหญ่และมีอารยธรรมที่รุ่งเรือง บริเวณลุ่มแม่น้ำชี-มูล ของภาคอีสานของประเทศไทย (ศุภกิจ วงศ์วิวัฒน์นุกิจ, 2550: 276)

ผลการวิจัย

การสำรวจสภาพภูมิประเทศอันเป็นที่ตั้งของจังหวัดร้อยเอ็ดและสำรวจร่องรอยอารยธรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์จากแหล่งขุดค้นทางโบราณคดี ที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูล บนพื้นที่ราบสูงของทุ่งกุลาร้องไห้ และศึกษาลักษณะโบราณวัตถุที่ขุดพบในยุคก่อนประวัติศาสตร์ จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด ผลการวิจัยตามลำดับวัตถุประสงค์ พบว่า

1. ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดร้อยเอ็ดมีพื้นที่ทั้งสิ้น 8,299.46 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 4.91 ของพื้นที่ภาคอีสาน มีขนาดใหญ่จัดเป็นลำดับที่ 10 ของภาคอีสานและลำดับที่ 23 ของประเทศไทย จังหวัดร้อยเอ็ดตั้งอยู่เหนือระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ย 120-160 เมตร มีสภาพภูมิอากาศค่อนข้างร้อนและแห้งแล้ง ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายน อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 35 องศาเซลเซียส มีฤดูฝนในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงตุลาคม และฤดูหนาวช่วงเดือนตุลาคมถึงมกราคม ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงและมีภูเขาเตี้ยทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบเชิงเขาและมีภูเขาเตี้ยในบางส่วน เพราะติดกับเทือกเขาภูพานในบริเวณอำเภอโพธิ์ชัย อำเภอหนองพอก อำเภอเมยวดี อำเภอโพนทองและตอนเหนือของอำเภอเสลภูมิ ดังแสดงในภาพ 1 เทือกเขาภูพานนี้เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำยัง ดังแสดงในภาพ 2 ส่วนบริเวณตอนกลางมีพื้นที่ลักษณะเป็นที่ราบสูง เป็นรอนลูกคลื่น ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดร้อยเอ็ด รวมทั้งพื้นที่ภายในเขตอำเภอเมืองร้อยเอ็ด เขตนี้จะมีแม่น้ำชีไหลผ่าน เรียกเขตนี้ว่า ลุ่มแม่น้ำชี ดังแสดงในภาพ 3 ขณะที่ด้านทิศใต้เป็นที่ราบลุ่มที่กว้างใหญ่ เขตนี้จะมีแม่น้ำมูลไหลผ่าน เรียกเขตนี้ว่า ลุ่มแม่น้ำมูล และมีลำน้ำพลับพลา ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูลไหลผ่าน ดังแสดงในภาพ 4 เขตนี้จะมีที่ราบลุ่มที่กว้างใหญ่ เรียกว่า ทุ่งกุลาร้องไห้ ดังแสดงในภาพ 5

(ก)

(ข)

ภาพ 1 (ก) และ (ข) สภาพพื้นที่ราบเชิงเขาและเขตภูเขา อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด

(ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558)

(ก)

(ข)

ภาพ 2 (ก) สภาลำน้ำยังไหลผ่านพื้นที่ราบลุ่ม อำเภอสลภูมิเป็นลำน้ำทางทิศตะวันออกที่แบ่งเขตแดนเมืองตั้งแต่สมัยโบราณ ระหว่างเมืองยโสธรกับเมืองร้อยเอ็ด และ (ข) เป็นแหล่งน้ำเพื่อการประมงและการเพาะปลูกมาแต่โบราณ (ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558)

(ก)

(ข)

ภาพ 3 (ก) และ (ข) สภาพของแม่น้ำชีที่ไหลผ่านพื้นที่บริเวณหน้าวัดท่าสะแบง อำเภอสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558)

(ก)

(ข)

ภาพ 4 (ก) สภาลำพลับปลาไหลผ่านพื้นที่ท้องทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอสวรรณภูมิ เป็นลำน้ำทางทิศใต้ อยู่รอยต่อระหว่าง จังหวัดร้อยเอ็ดกับจังหวัดสุรินทร์ และ (ข) เป็นแหล่งใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ ทำการประมงและการเพาะปลูก (ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2558)

(ก)

(ข)

ภาพ 5 (ก) สภาพท้องทุ่งกุลาร้องไห้อันกว้างใหญ่ อำเภอสวรรณภูมิ และ (ข) บรรยากาศที่เว้งว่าง ช่วงฤดูร้อนมีอุณหภูมิสูงและมีอากาศร้อนอบอ้าว บริเวณหลักกิโลเมตรที่ 70 ริมถนนทางหลวงหมายเลข 215 ใกล้กับบ้านดอนแคน ตำบลทุ่งกุลา อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2558)

แหล่งโบราณคดีและโบราณวัตถุยุคก่อนประวัติศาสตร์ เป็นช่วงเวลาที่มนุษย์ยังไม่รู้จักการจดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยลายลักษณ์อักษร จากการศึกษาของกรมศิลปากรและนักโบราณคดีเกี่ยวกับพื้นที่ของจังหวัดร้อยเอ็ด พบหลักฐานการเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ อายุช่วงประมาณ 3,000-4,000 ปี ดังปรากฏหลักฐานโบราณวัตถุ เช่น อาวุธหิน ลูกปัดหินสี เครื่องใช้ชนิดหินขัดและไม่ขัด เครื่องมือหิน ภาชนะหิน เครื่องประดับชนิดดินเผา กำไลโลหะและสำริด อาวุธที่ทำจากโลหะเหล็กและสำริด ภาชนะดินเผา ซึ่งโบราณวัตถุที่เป็นโลหะและสำริด รวมทั้งเครื่องมือทางการเกษตร แสดงให้เห็นถึงการเป็นชุมชนเกษตรกรรมและมีความสามารถในการผลิตเครื่องมือชนิดโลหะและสำริด พบการกระจายตามแหล่งโบราณคดีต่างๆ ในเขตจังหวัดร้อยเอ็ดหลายพื้นที่ โดยพบชุกชุมที่บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย ดังแสดงในภาพ 6 และ 7

(ก)

(ข)

ภาพ 6 (ก) ลักษณะการฝังศพใส่ภาชนะหม้อเครื่องปั้นดินเผาประเพณี และ (ข) ประเพณีการฝังศพครั้งที่สอง ในภาชนะดินเผาที่ใช้บรรจุกระดูกแบบแคปซูล จากแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ภาพถ่ายจากนิทรรศการชั่วคราวของกรมศิลปากร จัดแสดงที่เทศบาลตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด (ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2558)

(ก)

(ข)

ภาพ 7 (ก) แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด และ (ข) เป็นพื้นที่เมืองโบราณตั้งแต่สมัยทวารวดี พบหลักฐานทางวัฒนธรรม คือ ประเพณีการฝังศพครั้งที่สองในภาชนะดินเผาที่ใช้บรรจุกระดูกแบบแคบซูล (ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2558)

พื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดที่บริเวณท้องทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ชุกชุมมากที่สุด เมื่อเทียบกับพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ทั้ง 5 จังหวัด โดยจะขุดพบการกระจายของแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์อย่างมากมายทั่วเขตท้องทุ่งกุลาร้องไห้ของจังหวัดร้อยเอ็ด เช่น พบในเขตอำเภอเกษตรวิสัย อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอสวรรณภูมิ และอำเภอโพนทราย แสดงให้เห็นว่า พื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในสมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ บนที่ราบสูงของทุ่งกุลาร้องไห้ ดังแสดงในภาพ 8

(ก)

(ข)

(ค)

(ง)

ภาพ 8 (ก) โบราณวัตถุ ประเภทเครื่องมือหินและเครื่องปั้นดินเผา (ข) กำไลสำริด (ค) เครื่องประดับลูกปัดหินสีทรงกลมและกำไลดินเผา และ (ง) เครื่องโลหะสำริดต่าง ๆ พบในจังหวัดร้อยเอ็ด จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด (ภาพถ่ายวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2558)

2. การวิเคราะห์หองค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดร้อยเอ็ดที่นำไปสู่พัฒนาการเป็นมหานครโบราณที่ยิ่งใหญ่ และเป็นแหล่งอารยธรรมที่รุ่งเรืองแห่งหนึ่งของภาคอีสาน ที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำชี-มูล บนพื้นที่ราบสูง ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ พบลักษณะองค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ จำนวน 5 ปัจจัย ที่สัมพันธ์ต่อการตั้งถิ่นฐานและส่งผลกระทบต่อการพัฒนาเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญ ดังนี้

1) แหล่งที่ตั้งบริเวณลุ่มแม่น้ำชี-มูล ทำให้เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุที่เป็นอาหารจำเป็นสำหรับการเจริญเติบโตของพืชพรรณธัญญาหาร เนื่องจากมีตะกอนดินอันอุดมสมบูรณ์ด้วยซากพืช ซากสัตว์ และแร่ธาตุอาหารที่ถูกพัดพามารวมกันเมื่อถึงฤดูฝน แม่น้ำทั้งสองสายนี้เป็นแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำไหลตลอดทั้งปี ซึ่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์และมนุษย์ แหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ก่อกำเนิดความหลากหลายทางชีวภาพ

2) อุคตสมบูรณด้วยอาหาร ชนิดสัตว์น้ำและสัตว์ป่า จังหวัดร้อยเอ็ดตั้งอยู่บนพื้นที่เหนืระดับน้ำทะเลประมาณ 110-400 เมตร ทำให้มีลักษณะภูมิประเทศที่มีความหลากหลาย เช่น ภูเขาสูง ที่ราบเชิงเขา ที่ราบสูง ที่ราบลุ่มแม่น้ำ แต่พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง ตอนกลางของภาคอีสานมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำจึงทำให้มีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต ทั้งชนิดสัตว์น้ำและสัตว์ป่า โบราณวัตถุในยุคก่อนประวัติศาสตร์ เป็นอาวุธ เช่น ขวานหิน ขวานสำริด อาวุธเหล่านี้อาจจะใช้สำหรับการล่าสัตว์หรือป้องกันการรุกรานของคนในสมัยนั้น

3) อุคตสมบูรณด้วยพืชพรรณธัญญาหาร การพบเครื่องมือทางการเกษตร แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการเพาะปลูกพืชสำหรับเป็นอาหาร เนื่องด้วยการเป็นชุมชนเกษตรกรรมเป็นวัฒนธรรมร่วมที่พบได้หลายแห่งทั้งบริเวณแอ่งโคราชและแอ่งสกลนคร การรู้จักการเพาะปลูกอาจได้รับอิทธิพลจากการติดต่อกับชุมชนอื่นชนิดของพืชที่ใช้การเพาะปลูกเป็นอาหาร สันนิษฐานว่า อาจจะเป็นข้าว เนื่องจากชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์อื่น ๆ ในพื้นที่แอ่งโคราช เช่น แหล่งโบราณคดีเนินอุโลก จังหวัดนครราชสีมา ที่มีการขุดพบเมล็ดข้าวและเปลือกข้าวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมการปลูกข้าว การบริโภคข้าวเป็นอารยธรรมที่พบกระจายโดยทั่วไปในเขตที่ราบสูงโคราชและที่ราบลุ่มของภาคกลางตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ แหล่งน้ำที่อุคตสมบูรณมีความสำคัญต่อการเจริญงอกงามของต้นข้าว ซึ่งพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำชี-มูล จึงน่าจะเป็นแหล่งที่เหมาะสมต่อการทำการเพาะปลูกและการเกษตร

4) ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบสูงที่กว้างใหญ่ของภาคอีสาน พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นพื้นที่ราบสูงอันกว้างใหญ่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ พบแหล่งโบราณคดีสมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ขุดขุมมากที่สุด เมื่อเทียบกับพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ในจังหวัดอื่น โดยพบการกระจายกระจายของแหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอเกษตรวิสัย อำเภอปทุมรัตต์ อำเภอสุวรรณภูมิและอำเภอพนทราย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พื้นที่ราบสูงนี้เป็นอีกหนึ่งลักษณะภูมิศาสตร์ที่ผู้คนในยุคก่อนประวัติศาสตร์นิยมเข้ามาตั้งเป็นชุมชน นอกเหนือจากการอาศัยอยู่ภายในถ้ำแบบดั้งเดิม อาจเนื่องจากที่ราบสูงแห่งนี้มีความสำคัญในเชิงยุทธวิธี เช่น เป็นเส้นทางการค้า การติดต่อกับชุมชนอื่นมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ

5) อุคตสมบูรณด้วยสินแร่ ชนิดเกลือและเหล็ก เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของจังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่บนบริเวณตอนกลางของภาคอีสาน เมื่อประมาณ 400 ล้านปีก่อน เคยเป็นพื้นมหาสมุทรมาก่อน ต่อมาเกิดการเลื่อนของเปลือกโลก ทำให้เปลือกโลกบริเวณนี้เกิดการดันตัวและถูกยกตัวให้สูงขึ้น ดังนั้น ดินบริเวณที่ราบสูงนี้จึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสินแร่ ชนิดเกลือหรือเกลือสินเธาว์ที่มีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของผู้คนในยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ใช้ปรุงอาหารให้รสเค็ม ใช้ถนอมอาหาร ใช้ประกอบพิธีกรรม ฯลฯ อุคตด้วยโลหะชนิดแร่เหล็กที่ใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องมือประเภทโลหะต่าง ๆ เช่น เป็นอาวุธและเครื่องประดับ โบราณวัตถุยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่พบ เช่น กำไลสำริด ขวานสำริด ฯลฯ พบแหล่งถลุงเหล็กจากบ้านเมืองหงส์ อำเภอจตุรพักตรพิมาน

อภิปรายผล

1. ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดร้อยเอ็ด พื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด ทุ่งกุลาร้องไห้ ตั้งอยู่ที่ระดับความสูงเหนืระดับน้ำทะเล 120-140 เมตร พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ตั้งอยู่บนเขตรอยต่อหลายอำเภอของจังหวัดร้อยเอ็ด

ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นท้องทุ่งที่กว้างใหญ่และมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตและเป็นแหล่งกำเนิดของบ้านเมืองต่าง ๆ หลายเมืองในเขตภาคอีสาน ทุ่งกุลาร้องไห้ มีพื้นที่ประมาณ 2.1 ล้านไร่ ครอบคลุม 5 จังหวัดเรียงตามลำดับจังหวัดที่มีพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้มากที่สุดไปหาพื้นที่น้อยที่สุด ดังนี้ จังหวัดร้อยเอ็ด (อำเภอปทุมรัตต์ อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอสุวรรณภูมิ และอำเภอพนทราย) จังหวัดสุรินทร์ (อำเภอชุมพลบุรีและอำเภอท่าตูม) จังหวัดศรีสะเกษ (อำเภอราชไห้สไล) จังหวัดมหาสารคาม (อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย) และจังหวัดยโสธร (อำเภอมหาชนะชัยและอำเภอค้อวัง) ปัจจุบันจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ 105 ที่ใหญ่ที่สุดของทุ่งกุลาร้องไห้และมีชื่อเสียงของประเทศไทย สภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย อุ่มน้ำได้ไม่ดีและมีภูมิอากาศแบบแห้งแล้ง ทั้งลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศแบบนี้ทำให้ข้าวหอมมะลิที่เพาะปลูกจากทุ่งกุลาร้องไห้มีลักษณะพิเศษ คือ เมล็ดข้าวเมื่อหุงสุกจะมีกลิ่นหอมละมุนมากเป็นพิเศษกว่าการเพาะปลูกข้าวจากพื้นที่อื่น สอดคล้องกับสุจิตต์ วงษ์เทศ (2546) ที่กล่าวถึงพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นแหล่งปลูกข้าวหอมมะลิที่สำคัญของภาคอีสาน จังหวัดร้อยเอ็ดมีแม่น้ำชีและแม่น้ำมูลที่ไหลขนานบพื้นที่ เมื่อถึงฤดูฝนจะมีน้ำจากเทือกเขาและที่ต่าง ๆ ไหลบ่าลงมาท่วมท้องทุ่งที่ตั้งริมฝั่งแม่น้ำ น้ำจะนำตะกอนดินอันอุดมสมบูรณ์ประกอบด้วยซากพืช ซากสัตว์และแร่ธาตุอาหารต่าง ๆ มาด้วย ทำให้ดินในระยะนี้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกพืช โดยเฉพาะการเพาะปลูกข้าวในฤดูฝน เรียกว่า การทำนาปี เริ่มการเพาะปลูกตั้งแต่เดือนพฤษภาคมและเก็บเกี่ยวเดือนพฤศจิกายน แต่เนื่องด้วยดินเป็นชนิดดินร่วนปนทรายจึงทำให้ดินอุ่มน้ำได้ไม่ดีและดินมีความเค็ม เนื่องจากดินมีสินแร่ ที่เรียกว่า เกลือสินเธาว์หรือเกลือโพแทสเซียมคลอไรด์ (Potassium Chloride; KCl) เป็นส่วนประกอบปริมาณมาก จึงทำให้ดินมีความเค็มสูงและมีรสเค็ม พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบสูงแอ่งโคราชที่มีภูมิอากาศแห้งแล้ง จากสภาพความเครียดของสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศดังกล่าวจึงทำให้ข้าวหอมมะลิที่ปลูกในพื้นที่นี้มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indication) สอดคล้องกับกรมทรัพย์สินทางปัญญา (2559) ที่กำหนดให้ข้าวหอมชนิดข้าวหอมมะลิ 105 และชนิดข้าวหอม กข 15 ที่เพาะปลูกในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เนื่องจากให้ข้าวหอมที่เป็นผลผลิตจากการเพาะปลูกมีสารชีวภาพที่ให้ความหอมหรือสารหอม คือ 2-acetyl-1-pyrroline (2AP) มากกว่าการเพาะปลูกข้าวหอมในพื้นที่อื่น ๆ และจากรายงานของกมลวรรณ เรียบร้อย และคณะ (2556) ข้าวหอมมะลิจากทุ่งกุลาร้องไห้มีปริมาณสารหอม (2AP) ระดับ 0.1-0.2 ไมโครกรัม ซึ่งเป็นปริมาณที่ค่อนข้างมาก ปัจจุบันปริมาณสารหอมใช้กำหนดมาตรฐานในการซื้อขายข้าวหอม

แหล่งโบราณคดีและโบราณวัตถุยุคก่อนประวัติศาสตร์ การค้นพบเครื่องมือทางการเกษตร บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ใกล้กับที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล แสดงถึงการดำรงชีวิตแบบชุมชนเกษตรกรรม สอดคล้องกับงานขุดค้นอื่น ๆ ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะวัฒนธรรมลุ่มน้ำแบบเดียวกัน อายุเครื่องมือทางการเกษตรประมาณ 1,800-2,500 ปี ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ บนที่ราบสูง การขุดพบภาชนะดินเผาใส่เกลือ ที่แหล่งโบราณคดีของชุมชนโบราณบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัยของกรมศิลปากร ตั้งสมมุติฐานว่าผู้คนยุคก่อนประวัติศาสตร์น่าจะรู้จักการทำเกลือและการนำเกลือมาใช้ประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ เช่น ประกอบอาหาร ถนอมอาหาร ประกอบพิธีกรรม ฯลฯ ซึ่งเกลือเป็นทรัพยากรในพื้นที่ดินประเภทสินเธาว์หรือหินเกลือ พบกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ ร่องรอยในอดีตพบแหล่งผลิตเกลืออย่างหนาแน่นและมีขนาดใหญ่ที่บริเวณ

ลำน้ำเสียว เขตทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอสุวรรณภูมิ ซึ่งสอดคล้องกับอมฤต หมวดทอง (2558) ได้รายงานวาทะกรรมเป็นแหล่งผลิตเกลือที่สำคัญ พบเกลือสินเธาว์กระจายทั่วไปตามแหล่งชุมชนต่าง ๆ ทั้งบริเวณแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช สำหรับทุ่งกุลาร้องไห้พบแหล่งผลิตเกลือโบราณที่บ่อพันขัน ลุ่มน้ำเสียว

ศาสตราจารย์ชาร์ลไฮแอมแห่งมหาวิทยาลัยโอทาโก ประเทศนิวซีแลนด์ ได้ขุดพบภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีโนนเตือ ดอนตาพัน บ่อพันขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อปี พ.ศ. 2520 ภาชนะนี้มีลักษณะทางวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่น เรียกว่า ภาชนะแบบร้อยเอ็ด (Roi-et Ware) ซึ่งจะมีลักษณะเฉพาะ คือ ภาชนะดินเผาสีขาวนวล หนา 0.3-0.5 เซนติเมตร ตกแต่งผิวด้านนอกด้วยลายเชือกทาบแล้วทำให้เรียบใช้เทคนิคการทาหรือเขียนลายแถบด้วยน้ำดินที่มีสีแดง น้ำตาลและดำ นอกจากนี้ ยังพบภาชนะบรรจุกระดูกแบบแคปซูล (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด, ม.ป.ป.) ทั้งนี้ พบกระจายตามแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ในเขตจังหวัดร้อยเอ็ดหลายพื้นที่ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว บ้านโพนเงิน ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย แหล่งโบราณคดีโนนกกขามแตก บ้านยางเลิง ตำบลดอกไม้ อำเภอสุวรรณภูมิ แหล่งโบราณคดีบ้านสองชั้น ตำบลหินกอง อำเภอสุวรรณภูมิ แหล่งโบราณคดี โนนกระดอง อำเภอเกษตรวิสัย การพบเครื่องประดับสำริดต่าง ๆ (สุกัญญา เบนนิต, 2553)

2. การวิเคราะห์ทางองค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดร้อยเอ็ด การสั่งสมของผู้คนที่เข้ามาอยู่อาศัยกันมากขึ้น เกิดเป็นสังคมและชุมชนนำไปสู่การก่อกำเนิดเป็นวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มและสืบทอดต่อเนื่องกันลงมา ตั้งแต่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นได้ส่งผลต่อวิวัฒนาการด้านการพัฒนาการของชุมชน จนในที่สุดเกิดการก่อร่างสร้างตัวกันขึ้นมาจนกลายเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้นและมีความซับซ้อนภายในสังคมมากขึ้น ที่สำคัญที่สุด คือ ปัจจัยด้านต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตจากสภาพแวดล้อมและทรัพยากรในท้องถิ่น องค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ ที่ก่อเกิดเป็นอารยธรรมลุ่มแม่น้ำชี-มูล ดังนี้

1) แหล่งที่ตั้งบริเวณลุ่มแม่น้ำชี-มูล ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการเพาะปลูกพืช ซึ่งชนิดของพืชที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกบนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ จากการเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ที่มีลักษณะวัฒนธรรมลุ่มน้ำแบบเดียวกัน สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นข้าว เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเชียงแอ่งสกลนคร อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี อายุประมาณ 1,800-2,300 ปี ที่มีการขุดพบเครื่องมือทางการเกษตร พบร่องรอยเมล็ดข้าวประทับของบนกำไลสำริดและใบหอกเหล็ก แหล่งโบราณคดีเนินอุโลก อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา อายุประมาณ 1,700-2,500 ปีมาแล้ว พบเมล็ดข้าวและเปลือกข้าวสมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ (ไพฑู ธูธา, 2554: 48) และแหล่งโบราณคดีบ้านก้านเหลือง จังหวัดอุบลราชธานี อายุประมาณ 1,500-2,500 ปี พบหลักฐานเกี่ยวกับข้าว โดยพบเมล็ดข้าวจำนวนมากบรรจุอยู่ในภาชนะดินเผา และพบขวานสำริดและใบหอกเหล็กที่มีรอยประทับของเมล็ดข้าวหรือการขูดพบเมล็ดข้าวสารดำที่ จากแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองสูง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

2) อุดมสมบูรณ์ด้วยอาหาร ชนิดสัตว์น้ำและสัตว์ป่า ด้วยลักษณะภูมิประเทศที่มีความหลากหลาย เช่น ภูเขาสูง ที่ราบเชิงเขา ที่ราบสูง ที่ราบลุ่มแม่น้ำ ฯลฯ จึงทำให้มีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต ทั้งสัตว์น้ำและสัตว์ป่า สอดคล้องกับรายงานของธนิช เลิศชาญฤทธิ์ (2549) ที่ศึกษาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดีซำจำปา จังหวัดลพบุรี ภาคกลาง ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีอยู่บนที่สูงมีป่ารกทึบ เป็นที่อยู่

อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด ชุดพบกระดูกสัตว์บกในแหล่งโบราณคดี ซึ่งอาจจะเป็นสัตว์ป่า ชนิดแก้ง กวาง ละมั่ง เนื้อทราย และจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีพรหมทินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มต่ำได้ขุดพบกระดูกสัตว์บก เช่น หมู แก้ง กวาง และสัตว์น้ำ เช่น หอย จระเข้ เต่า โดยมีสัดส่วนของสัตว์น้ำมากกว่าสัตว์บก สอดคล้องกับรายงานของรัศมี ชูทรงเดช (2545) รายงานการดำรงชีวิตของผู้คนจากแหล่งโบราณคดีถ้ำหม้อเขียวและแหล่งโบราณคดีหลังโรงเรียน จังหวัดกระบี่ ถึงการอาศัยอยู่ของผู้คนภายในถ้ำและมีการดำรงชีวิตด้วยการกินอาหารตามธรรมชาติมีการเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยไปตามพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่า การดำรงชีวิตของผู้คนมีการปรับตัวให้เข้าสภาพแวดล้อมของลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์

3) อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหารเพื่อการดำรงชีวิต สันนิษฐานว่า มีความเป็นวัฒนธรรมร่วมแบบชุมชนเกษตรกรรมกับชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์อื่น ๆ เนื่องจากช่วงยุคนี้ชุมชนมีความสามารถเพาะปลูกพืชสำหรับเป็นอาหารได้ ซึ่งอาจจะเป็นพืชชนิดข้าว ดังได้กล่าวเอาไว้ก่อนนี้ เนื่องจากพบว่า ที่แอ่งโคราช เช่น แหล่งโบราณคดีเนินอุโลก จังหวัดนครราชสีมา หรือแหล่งโบราณคดีบ้านก้านเหลือง จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งอยู่ในระยะใกล้เคียง และตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเหมือนกันจะดำรงชีวิตแบบชุมชนเกษตรกรรม เพราะการดำชีพขึ้นกับสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดของธนิช เลิศชาญฤทธ์ (2549) ที่ศึกษาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดีซำจำปา จังหวัดลพบุรี ภาคกลาง แม้ว่าจะขุดพบอุปกรณ์และเครื่องมือทางการเกษตรที่แสดงถึงการเป็นชุมชนเกษตรกรรม แต่เพราะพื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีอยู่บนที่สูงมีป่ารกทึบ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด ประกอบกับการขุดพบกระดูกสัตว์จากแหล่งโบราณคดีการมีสภาพดินที่ไม่เหมาะกับการปลูกข้าว แต่เหมาะสมกับการปลูกพืชไร่ ซึ่งจะแตกต่างจากแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง ที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำสงคราม มีสภาพดินที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกข้าว ทั้งนี้ การเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่เหมือนกัน อาจแสดงถึงความเชื่อมโยงและการติดต่อระหว่างกันของแหล่งชุมชนอื่น เช่น ติดต่อกับแหล่งชุมชนบนที่ราบสูงเดียวกัน เช่น แอ่งโคราชหรือแอ่งสกลนคร หรือติดต่อกับแหล่งชุมชนพื้นที่อื่น เช่น พื้นที่ภาคกลาง (นิยม รักษาพันธ์ และสมชาย พรหมโคตร, 2548: 3)

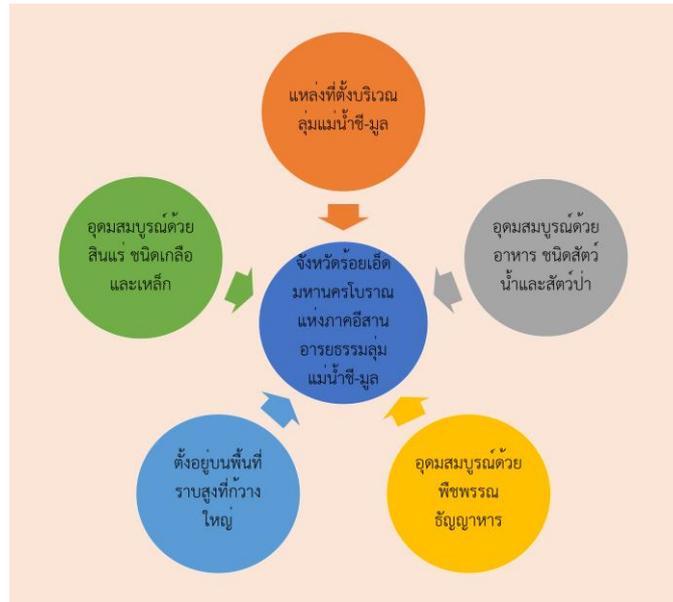
4) ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบสูงที่กว้างใหญ่ของภาคอีสาน พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นพื้นที่ราบสูงอันกว้างใหญ่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ พบแหล่งโบราณคดีสมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ขุดพบมากที่สุด เมื่อเทียบกับพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ในจังหวัดอื่น จากการศึกษาข้อมูลการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ บนพื้นที่แอ่งโคราชพบว่า การตั้งชุมชนบนพื้นที่ราบมีความได้เปรียบเชิงยุทธวิธี อาจจะเป็นเส้นทางติดต่อค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกลุ่มชุมชนอื่น ดังปรากฏการพบลูกปัดหินสีและแก้วสีเพื่อใช้เป็นเครื่องประดับ ซึ่งมีแหล่งผลิตจากพื้นที่อื่น ก็แสดงให้เห็นว่า มีการติดต่อแลกเปลี่ยนทางไกลกับชุมชนอื่น โดยเฉพาะชุมชนโบราณที่เดินทางผ่านมาจากภาคกลางของประเทศไทย สอดคล้องกับรายงานของธนิช เลิศชาญฤทธ์ (2549) ที่กล่าวถึงการติดต่อค้าขายของแหล่งชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงการพบลูกปัดสี เครื่องสำริด กำไลสำริด ภาชนะดินเผาในหลุมฝังศพของแหล่งโบราณคดี พื้นที่ภาคกลางเพื่อแสดงถึงความมั่งคั่งของผู้ตาย ซึ่งลูกปัดเป็นสินค้านำเข้าจากแหล่งผลิตอื่น

5) อุดมสมบูรณ์ด้วยสินแร่ ชนิดเกลือและเหล็ก เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของจังหวัดร้อยเอ็ดเมื่อประมาณ 400 ล้านปีก่อน เคยเป็นพื้นมหาสมุทรมาก่อน เมื่อเปลือกโลกเกิดการดันตัวและถูกยกตัวให้สูงขึ้นได้ทำให้ดินบริเวณนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสินแร่ ชนิดเกลือหรือเกลือสินเธาว์ที่มีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของผู้อยู่อาศัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ใช้ปรุงอาหารให้รสเค็ม ใช้ถนอมอาหาร ประกอบพิธีกรรม ฯลฯ พงศกถาร้องไห้ยังอุดมด้วยแร่โลหะชนิดแร่เหล็ก ที่ใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องมือประเภทโลหะต่าง ๆ เช่น เป็นอาวุธและเครื่องประดับ โบราณวัตถุยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่พบ เช่น กำไลสำริด ขวานสำริด ฯลฯ สอดคล้องกับแนวคิดของธนิช เลิศชาญฤทธิ์ (2549) ที่กล่าวถึงการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานของผู้อยู่อาศัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นการเลือกเชิงยุทธวิธีจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีมากสำหรับการค้า แหล่งทรัพยากรที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ และยังเสนอแนวคิดการเลือกที่ตั้งที่สามารถป้องกันผู้รุกรานได้ ดังหลักฐานการขุดพบอาวุธหินและอาวุธสำริด ในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด อาวุธเหล่านี้นอกจากจะใช้ประโยชน์สำหรับการล่าสัตว์แล้วยังสามารถใช้ป้องกันการรุกรานได้ด้วย

การตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ได้หล่อหลอมให้เกิดเป็นวัฒนธรรมเฉพาะตัว ความต่อเนื่องของพัฒนาการชุมชนมีตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์นี้ได้ส่งต่อความก้าวหน้าจนถึงยุคสมัยประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา ซึ่งในยุคถัดมานี้จังหวัดร้อยเอ็ดได้ผ่านยุคสมัยต่าง ๆ ที่มีความเจริญรุ่งเรืองในช่วงเวลานั้นเข้ามาผสมผสานและมีอิทธิพลต่อพื้นที่ ได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมขอม วัฒนธรรมลพบุรี วัฒนธรรมล้านช้าง วัฒนธรรมอยุธยา และวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ หลักฐานที่พบ เช่น วัตถุโบราณ ปฏิมากรรมโบราณ รูปแบบทางสถาปัตยกรรม ฯลฯ การปรากฏร่องรอยเหล่านี้ได้แสดงถึงการเข้ามามีอิทธิพลของวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน อำเภอหนองฮี ซึ่งเป็นโบราณสถานในสมัยอาณาจักรเจนละ พุทธศตวรรษที่ 11-12 มีการนับถือศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิไสวณิกาย (คมศิลป์ พลแดง, 2562: 89-90) หรือจากแหล่งโบราณสถานกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย ซึ่งเป็นปราสาทหินวัฒนธรรมขอม เป็นต้น

องค์ความรู้จากการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้ได้สังเคราะห์องค์ความรู้ที่แสดงถึงองค์ประกอบที่สำคัญของการตั้งที่อยู่อาศัยและการดำรงชีวิตของชุมชนโบราณ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำชี-มูล บนพื้นที่ราบสูง โดยมีลักษณะองค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ที่สำคัญในสมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ ดังนี้

ภาพ 10 ลักษณะองค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ส่งเสริมให้จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นมหานครโบราณ อันเป็นแหล่งอารยธรรมลุ่มแม่น้ำชี-มูล ที่สำคัญแห่งหนึ่งบนที่ราบสูงของภาคอีสาน

สรุป

ผลการวิเคราะห์ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดร้อยเอ็ดและร่องรอยอารยธรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์พบว่า การดำรงชีพของคนสมัยนั้นได้นำทรัพยากรตามธรรมชาติที่พบอย่างมากมายในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิต รู้จักการปรับตัวให้เข้ากับสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศ การพบความหนาแน่นของแหล่งโบราณคดีบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล แสดงให้เห็นการเลือกที่ตั้งชุมชนเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยบนพื้นที่ราบที่กว้างใหญ่ที่มีความได้เปรียบเชิงยุทธวิธี อาจจะเป็นเส้นทางการติดต่อค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกลุ่มชุมชนอื่น นอกจากปัจจัยด้านความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เพียงอย่างเดียว ชุมชนสมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์มีความสามารถในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผา ที่เรียกกันว่า ภาชนะดินเผาแบบร้อยเอ็ด และมีประเพณีการฝังศพครั้งที่สอง บรรจุกระดูกคนตายใส่ในภาชนะดินเผาแบบแคปซูล จากข้อมูลการวิจัยครั้งนี้จึงสรุปลักษณะองค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ที่สำคัญในสมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่ส่งเสริมให้จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นมหานครที่ยิ่งใหญ่ แถบลุ่มแม่น้ำชี-มูลบนที่ราบสูงของภาคอีสาน ประกอบด้วย 1) แหล่งที่ตั้งบริเวณลุ่มแม่น้ำชี-มูล ที่มีความอุดมสมบูรณ์ 2) อุดมสมบูรณ์ด้วยอาหาร ชนิดสัตว์น้ำและสัตว์ป่า 3) อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหารเพื่อการดำรงชีวิต 4) ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบสูงที่กว้างใหญ่ของภาคอีสาน และ 5) อุดมสมบูรณ์ด้วยสินแร่ ชนิดเกลือและเหล็ก ลักษณะภูมิประเทศที่หลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ มีความสำคัญต่อการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนในยุคก่อนประวัติศาสตร์

เอกสารอ้างอิง

- กมลวรรณ เรียบร้อย และคณะ. (2556). ยีนความหอมและลักษณะพื้นฐานทางอนุพันธุศาสตร์ของข้าวหอม. *Thai Journal of Genetics*. 6 (2), 93-114.
- กรมทรัพย์สินทางปัญญา. (23 สิงหาคม 2559). *สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ 22. สข 50100022 ข้าวหอมมะลิทุ่งกุลาร้องไห้*. สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2568, จาก <https://www.ipthailand.go.th/th/gi-011/item/สข-50100022-ข้าวหอมมะลิทุ่งกุลาร้องไห้-2.html>
- กรมศิลปากร. (2531). *ประวัติวัดกลางมิ่งเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- คมศิลป์ พลแดง. (2562). ศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิไสวณิกาย สมัยพระเจ้าจิตรเสนแห่งอาณาจักรเจนละในพุทธศตวรรษที่ 11-12 จังหวัดร้อยเอ็ด. *วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ*. 4 (1), 89-102.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2547). *งานวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา*, พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธนิ เลิศชาญฤทธิ. (2549). โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในประเทศไทย: หลักฐานเพิ่มเติมจากภาคกลาง. *นิตยสารศิลปากร*. 49 (5), 16-31.
- นิยม รักษาจันทร์ และสมชาย พรหมโคตร. (2548). *อีสานศึกษา ฉบับสามัญชน*. สกลนคร: โรงพิมพ์สกลนครการพิมพ์.
- ไผท ภูธา. (2554). *ความเป็นมาคนอีสาน ในเหตุการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสถาตา พับลิเคชั่น จำกัด.
- พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์ และคณะ. (2564). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคัดสรรว่าด้วยจังหวัดร้อยเอ็ด. *วารสารการบริหารนิติบุคคลและนวัตกรรมท้องถิ่น*. 7 (7), 295-308.
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด. (ม.ป.ป.). *ภาชนะดินเผาแบบร้อยเอ็ด (Roi-et Ware)*. สืบค้นเมื่อ 28 พฤศจิกายน 2568, จาก <https://www.finearts.go.th/roietmuseum/view/11434>
- รัศมี ชูทรงเดช. (2545). โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของกะปี่. *วารสารดำรงวิชาการ*. 1 (2), 45-80.
- วิชัย เทียนน้อย. (2545). *ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวไทย*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2540). *แองอารยธรรมอีสาน*. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- ศุภกิจ วงศ์วิวัฒนนุกิจ. (2550). *พจนานุกรมศัพท์การวิจัยและสถิติ*, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สถาบันราชภัฏร้อยเอ็ดและเทศบาลเมืองร้อยเอ็ด. (2545). *การสัมมนา “คืนสาเกตนครให้ชาวร้อยเอ็ด”*. ภาพสินธุ์: ภาพสินธุ์การพิมพ์.
- สุกัญญา เบาเน็ด. (2553). *โบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้*. อุบลราชธานี: หจก. ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บรรณาธิการ). (2546). *ทุ่งกุลาร้องไห้ “อาณาจักรเกลือ” 2,500 ปี จากยุคแรกเริ่มล้าหลังถึงยุคมั่งคั่งข้าวหอม*. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

- อมฤต หมวดทอง. (2558). เกลือและประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชนในอีสาน. *วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม*. 29 (มกราคม-ธันวาคม), 165-176.
- อลิศรา ศิริศรี. (2541). *การนำวิธีวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณามาใช้ในการวิจัยทางการศึกษา. รวบรวมบทความทางวิธีวิทยาการวิจัย เล่ม 1 ชุดรวบรวมบทความเล่มที่ 16*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.